

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра мов та літератур Близького та Середнього Сходу

**Сучасна магрибська та українська мілітарна поезія:
компаративний аспект**

*Кваліфікаційна робота на здобуття
освітнього ступеня «Бакалавр»
студентки IV курсу ОС Бакалавр
спеціальності 035 «Філологія» / 035.060
східні мови та літератури
(переклад включно), перша – арабська)
«Арабська мова і література
та переклад, французька мова»*

Цигипало Владислави Євгеніївни

Науковий керівник:

доц. Величко Марія Петрівна

Рецензент:

к.філол.н., асист. Кучеренко А.О.

«Допущено до захисту»

Протокол засідання кафедри мов і літератур

Близького та Середнього Сходу

Протокол № 11 від 17.05.2023

Завідувач кафедри _____ О. Мазепова

КИЇВ-2023

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. МАГРИБСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ПОЕЗІЯ ХХ-ХХІ СТ.: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ	4
1.1 Становлення та розвиток сучасної магрибської поезії та української лірики про війну.....	4
1.2 Жанрово-стильова специфіка магрибської та української мілітарної поезії.....	11
1.3 Поезія Магрибу ХХ-ХХІ ст. у контексті мілітарної літератури.....	19
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ТА МАГРИБСЬКА МІЛІТАРНА ПОЕЗІЯ У КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ	28
2.1 Стилїстика написання магрибської та української мілітарної поезії.....	28
2.2 Порівняльна характеристика арабської мілітарної поезії країн Магрибу та української мілітарної поезії.....	31
Висновки до другого розділу	37
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дослідження сучасної української та магрибської мілітарної поезії вимагає глибокого вивчення переломних історичних періодів в аспекті художньої літератури. Аналіз мілітарної поезії має особливе значення і є актуальним, оскільки дозволяє простежити взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх факторів, які вплинули на творчість українських та магрибських митців, які були активними учасниками чи свідками воєнних подій в Україні та країнах Магрибу. Поетичні тексти виникають під впливом емоційних потрясінь нації, свідомого і неусвідомленого сприйняття катастрофічних подій. Тому художні твори поетів мілітарної поезії є предметом інтересу як у вузькому літературознавчому, так і в широкому культурологічному аспектах.

Мета дослідження – визначення спільних та відмінних рис арабської та української мілітарної поезії.

Завдання дослідження:

- дослідити арабську мілітарну поезію країн Магрибу ХХ ст.: еволюцію та проблеми формування;
- проаналізувати сучасну українську поезію російсько-української війни;
- визначити та охарактеризувати основні подібні та відмінні риси між магрибською та українською сучасною мілітарною поезією;

Об'єкт дослідження – сучасна арабська мілітарна поезія країн Магрибу та українська мілітарна поезія.

Предмет дослідження – особливості, спільні та відмінні риси арабської мілітарної поезії країн Магрибу та української мілітарної лірики.

Методи дослідження. Під час написання наукової роботи використовувалися такі методи, як: *філологічний* – для аналізу художньої літератури, її мовних засобів, стилістичних особливостей та тематики; для вивчення матеріалу та його концепції; *компаративний* – використаний, щоб дослідити відмінності між досліджуваними явищами в різних контекстах;

контрастивний – для порівняння поетичних текстів з арабської та української мов задля виявлення схожостей і відмінностей в їх стилістиці, тематиці, поетичних засобах та естетичних характеристиках.

Наукова новизна полягає у здійсненні порівняння двох культур, аналізі сучасної мілітарної поезії, спільних та відмінних рис; використанні сучасних методів аналізу.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, теоретичного та практичного розділів, висновку, списку використаних джерел (40). У першому розділі міститься огляд на формування мілітарного жанру в магрибській та українській поезії. У другому розділі проаналізовано поезію на тему війни у компаративному аспекті.

РОЗДІЛ 1. МАГРИБСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ПОЕЗІЯ XX-XXI СТ.: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

1.1 Становлення та розвиток сучасної магрибської поезії та української лірики про війну

Трансформація сучасної магрибської та української мілітарної лірики є складним процесом, який відображає вплив значних історичних моментів, змін у соціумі та культурних контекстів на поетичну творчість.

Дослідження глобалізації інколи поєднуються з постколоніальною критикою, що досить чітко описується у працях Г. Бхабги та Г. Співака та Е. Саїда [16; 17, с. 254; 23 с. 200]. В Україні проблеми глобалізації досліджують І. Дзюба, І. Лімборський, О. Пахлівська, В. Співак та ін. [4; 10 с. 59; 14 с. 115]. Можемо сказати, що передумовою виникнення мілітарної магрибської та української поезій стала необхідність висловлення національної ідентичності, боротьби за свободу та незалежність, а також протесту проти агресивних заходів інших держав.

Арабомовна поезія Магрибу ХХ століття була досліджена близькосхідними літературознавцями, такими як Ахмад аль-Тарісі [29, с. 22] і Карім Саїд [39]. Вони провели дослідження щодо історії виникнення поезії в Марокко, а також зібрали більш детальну інформацію про поетичні публікації, включаючи назви публікацій, номери сторінок та іншу відповідну інформацію. Один з таких дослідників - Мухаммад Касемі, професор Університету Уджда в Марокко [31, с. 77]. Бібліографічний збірник "Шлях касиди: Бібліографія сучасної марокканської поезії 1936-2000" містить важливі джерела для ознайомлення з сучасною марокканською поезією. Тунісько-арабській поезії присвячені монографії Суфа Абїда «Тенденції останньої поезії в Тунісі» [32, с. 448] та Мухаммед Салех аль-Джабірі «Сучасна туніська поезія» [34]. Дослідження та вивчення в основному охоплюють період 1930-1970-х років і окреслюють пізніші тенденції фрагментами. Щодо алжирської поезії, то тут центральне місце займає творчість Абдулли ар-Рафікі «Research on the Recent

Literature of Algeria» [33, с. 126] та Мухаммада Насера «The Recent Poetry of Algeria: Directions and Artistic Features» [35]. Обидва автори досить детально розглядають процес становлення алжирської арабомовної літератури, але слабким місцем їх дослідження є прихильність. Алжирська критика наголошує на поезії національно-визвольної боротьби і надто мало уваги приділяє ліричним творам. Період французького панування трактується виключно негативно, як щось, що гальмувало розвиток культури та літератури. У той же час, наприклад, алжирський вільний вірш зобов'язаний своєю появою французькій поезії - верлібру.

На початку ХХІ ст. зацікавленість у вивчення арабської, зокрема поезії Магрибу, зростає також серед західних учених – переважно французьких та американських [20, с. 98]. Виклики для арабської культури сучасні дослідники вбачають у прискоренні глобалізації, яка асимілює та знецінює національні літератури [22]. Звідси й такі проблеми імагології, як аргументування «одного» та «іншого», пошуки ідентичності тощо домінують як у магрибській літературі, так і в різних критичних роботах, присвячених їм.

У книзі «Основи сучасної арабської ідентичності» професор Стівен Шіхі зі Штатів розглядає феномен під назвою «النهضة» — культурний ренесанс ХІХ-ХХ ст. століття; оцінює колоніальну політику Європи та наголошує на ризиках мультикультурного світу [27, с. 256]. Джамалуддін ібн Абдельджаліл, професор Віденського університету, досліджує феномен національної ідентичності в Магрибі в контексті взаємодії арабських і європейських впливів [36]. Професор Л. Гретхен, керівник Єльського університету, проводить аналіз марокканської художньої літератури: у статті «Безодня Касабланки: міських нетрів у праці Мухаммада Зафзафа «Спроба жити», дослідник звертається до проблеми бідності північноафриканських мегаполісів [37, с. 54]. Водночас бракує праць, орієнтованих на вивчення поетичної творчості магрибських письменників, особливо якщо йдеться про поезію ліричного спрямування.

Досить великий вклад у дослідження магрибської поезії вніс С. Рибалкін в одній зі своїх наукових праць «Поезія Магрибу ХХ ст.: національна ідентичність,

художня специфіка» [15, с. 18]. У цій роботі С. Рибалкін зміг розкрити роль європейського впливу на формування національної літератури та поезії країн Магрибу, а також, описати основні тенденції розвитку арабомовної поезії Магрибу в контексті процесів глобалізації кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Питання національно-культурної ідентичності в художніх текстах північноафриканських авторів можна розділити на дві частини: Материкова література опору та еміграційна література. Перший набув поширення у творчості близькосхідних і північноафриканських письменників першої половини ХХ ст. внаслідок опору європейській колоніальній політиці та її тиску на арабське суспільство. Емігрантська література розглядає себе як логічне продовження літератури опору та демонструє активні процеси взаємодії між культурами Сходу та Заходу.

Після здобуття країнами Магрибу незалежності розпочався новий етап літературного процесу, одним із наслідків якого стало збільшення кількості розчарованих змінами – тих алжирців, тунісців і марокканців, які намагалися знайти кращу долю в колишній метрополії.

У спільній праці Н.Л. Крилова та С.В. Прожохіної «Шлях до себе: проблеми самозбереження в процесах перетину Сходу і Заходу» [2, с. 317] досліджено долі північноафриканських мігрантів та питання національно-культурної самоідентифікації в їхніх текстах; також досліджено питання національної ідентичності, що розглядається на літературному, соціальному та побутовому рівнях. На матеріалі художніх текстів письменників та автобіографічних свідчень переселенців С.В. Прожохіна наголошує на складності сприйняття такої літератури: «Нелегко читати твори французьких переселенців з Магрибу. Розшифрувати пряме звернення, яке зустрічають у тексті дорослі, майже необхідно: це суміш французьких «півслів» в арабській вимові, лише мова їхніх дітей, які навчилися правильно вимовляти слова в школі зрозуміло. І вірити в них» [13, с. 347]. Проблема тут не лише в мові твору, а й у загальному настрої: «Книги переселенців читати нелегко ще й тому, що в них завжди є майже цілковита безвихідь, «незнаходження» це шлях, нездійснені

надії, втрата власної країни і «викорінення» в чужому, незадоволення духовного голоду, прагнення зрозуміти значення людського власного імені, людського «Я», своєї ідентичності» [12, с. 288]. На особливу роль емігрантської літератури вказує і місцевий дослідник І. Логвінов, який досліджує франкомовну спадщину північноафриканських письменників: «Тема пошуку ідентичності є однією з головних тем літератури Магрибу [11, с. 608].

Традиція ісламу весь час була пов'язана з поезією. Мілітарна поезія, зокрема, стала одним із найбільш улюблених жанрів, особливо серед арабських племен. Низка факторів вплинула на розвиток арабської мілітарної поезії: культура бійців. У багатьох арабських племенах була традиція воювати, тому воєнна тематика стала досить важливим елементом культури; релігійний вплив також відіграв значну роль. Іслам вважається релігією воєнних дій, тому війна зберігається в ісламській поезії. Традиція проведення поетичних змагань заохочувала мілітарну поезію, щоб виказати свою ерудицію та талант, отже конкуренція також була присутньою. Політичні зміни, такі як, падіння Халіфату спричинили зміну у стилі та тематиці арабської поезії, зокрема, мілітарної.

Варто зазначити, що в класичній літературі Омейядів (VII-VIII ст.) та епохи Аббасидів (VIII-XIII ст.), а також у текстах наступних років тема національної ідентичності не була настільки актуальною [18, с. 240]. І це незважаючи на активні контакти мусульманського Сходу із Заходом, які почалися ще в VII ст. разом з поширенням ісламу. Справа в тому, що народи Близького Сходу переживали підйом в ранньому середньовіччі, тобто розвивалася наука і мистецтво; завдяки арабським перекладам у Заходу з'явилась можливість ознайомитися з працями античних мислителів, що згодом стали однією із передумов виникнення європейського Відродження [9, с. 7]. Відтак, можна зробити припущення, що арабські поети Халіфату були не дуже зацікавлені проблемами, що пов'язані з національною ідентичністю, оскільки належали до привілейованої групи населення.

Проте вже у XVI–XVII ст. арабський світ втрачає свої культурні позиції. У 1517 р. турки-османи захоплюють Єгипет і, просунувшись уздовж узбережжя

Середземного моря, поширюють владу Османської імперії на всі арабські території Північної Африки, окрім Марокко.

З часом магрибська мілітарна поезія зазнала безліч змін та еволюцій, проте вона, як і раніше, залишається живою традицією в деяких арабських країнах. Крім того, вона стала об'єктом досліджень для багатьох лінгвістів, антропологів та істориків у галузі ісламської культури. Отже, культура, релігія, конкуренція та політичні зміни були головними факторами, які вплинули на розвиток магрибської мілітарної поезії.

Дослідники підкреслюють взаємовплив двох традицій – магрибської та французької; наголошують на важливості цієї єдності, яка в цілому виливається в унікальний за формою та змістом літературний продукт. Проте автори не розглядають арабомовну поезію Магрибу як таку, а розглядають франкомовні художні тексти поетів-білінгвів [24, с. 167]. У художній літературі та публіцистиці нова концепція знайшла відображення у відстоюванні позицій місцевих говірок або перед АЛМ. І якщо на початку другої половини ХХ століття прихильників використання діалектів як провідної культурної мови було меншості, то з часом їх кількість значно зросла.

Незважаючи на значний прогрес арабської прози, поезія початку ХХ ст. ще в рамках середньовічних канонів. Лише наприкінці першої половини століття тенденція змінюється – у цей час мистецтво поезії досягає рівня прози й перевершує її за популярністю в деяких країнах, наприклад, у країнах Магрибу. Проте, якщо поглянути, у глобальній ситуації поезія завжди домінувала в арабській літературі, за винятком кількох коротких періодів, одним із яких є ХХ століття.

На початку ХХ століття, літературна критика поезії Магрибу відіграла важливу роль у її розвитку та визначенні місця в літературному контексті. Критики аналізували ідеї, які висловлювалися у магрибській мілітарній поезії, та їхню відповідність політичним установкам того часу. Вони розглядали питання національного визволення та відображення голосу народу та оцінювали, наскільки поезія зміцнює солідарність, підтримку та активізм серед народу в

часи воєнних конфліктів. Визначалася роль магрибської поезії про війни у формуванні суспільної свідомості та її вплив на широку аудиторію.

Нам вдалося виявити основні передумови виникнення магрибської мілітарної поезії, які пов'язані з історичними та соціальними контекстами регіону: *культурна спадщина*: культура Магрибу має багату поетичну традицію, що перетинається з ісламською культурою та традиціями арабської мови. Поети використовують мовні засоби, метафори, символи та образи, задля передачі глибини емоцій, трагічності воєнних подій та надії на мир; *колоніальна спадщина*: мілітарна поезія в магрибському регіоні має свої коріння в колоніальній історії. Багато країн, таких як Туніс, Марокко, Алжир пройшли через колонізаційні періоди з боку європейських держав. Ці періоди викликали великий національний рух і прагнення до незалежності. Мілітарна поезія стала засобом виразу національної гідності, боротьби за свободу та супротиву колоніалізму; *сучасні політичні конфлікти*: магрибський регіон переживав різні політичні конфлікти та війни після здобуття незалежності. Митці почали використовувати поезію як згуртування громади та підтримки борців за свободу; *досвід у війні*: багато магрибських поетів були прямими свідками воєнних конфліктів або пережили їх особисто. Власні свідчення про війну вплинули на їхнє поетичне мислення та спосіб вираження власної думки та болю; *розвиток науки і техніки та стрімке поширення інтернету*: молоді північноафриканські поети знаходять нові форми втілення свого творчого натхнення та опановують медіапростір. Тексти віршів побудовані на музиці, виконавці доносять власні ідеї до аудиторії через ролики на платформі YouTube, написанням постів у соціальних мережах таких як, Facebook чи Instagram та інші дії в соціальних мережах. Тому сучасне західне дослідження магрибської поезії не обмежується літературознавчим підходом, твори розглядаються комплексно: філологія тісно переплітається з культурологією, мистецтвознавством, політологією та іншими галузями.

Усі ці фактори вплинули на формування та розвиток мілітарної поезії країн Магрибу, яка стала важливим аспектом літературного процесу в регіоні.

В арабському світі поезія завжди цінувалася вище, ніж проза, через ряд факторів. Першим серед них є поняття святості мови. Римований текст сильніше впливає на сприйняття, торкається тонких струн душі і краще запам'ятовується. Більшість досліджень арабської літератури зазвичай починаються з поезії. Значення ораторського мистецтва в країнах Магрибу не є винятком.

Українська мілітарна поезія має не менш цікаву та глибоку історію. Становлення та еволюція української мілітарної поезії має глибокі історичні корені, що відображаються у різних етапах розвитку народу України.

Українська мілітарна поезія знайшла своє втілення у творчості поетів, що були очевидцями та діячами протягом різних періодів української історії. Українські поети висловлювали свої почуття та сприйняття воєнних подій, що відбувалися на території України.

Мілітарна поезія часів козацтва та гетьманщини є важливою складовою української літератури того періоду. Козацтво та гетьманщина, що існували протягом XVI-XVIII століть, були пов'язані з постійними воєнними конфліктами та боротьбою за волю та незалежність.

Твори того часу відображали героїзм козаків, їхні подвиги на полі бою та постійну готовність до захисту своєї Батьківщини. Поезія мала патріотичний характер та закликала до збройного опору проти ворогів. Козацькі поети поетизували козацький дух, зображували битви, дії гетьманів та козацькі волонтерські загони.

Важливими подіями у формуванні сучасної української мілітарної поезії є Перша та Друга світові війни, а також Афганська війна - ці конфлікти спровокували написання багатьох поетичних творів, які розповідали про трагедію українських солдат та їхніх родин; поети висловлювали свої співчуття та висловлювали гордість за відвагу українських воїнів, а також оплакували жертви та страждання людей.

Однак, мабуть, найбільший розвиток українська поезія на тему війни отримала в останні роки внаслідок Революції Гідності та Російсько-українського

конфлікту на Сході України, який триває з 2014 року, а з 2022 року вже по всій території України.

Ми виявили основні особливості, які вплинули на формування сучасної української мілітарної - *воєнні конфлікти*: російсько-український конфлікт, Революція Гідності та інші важливі події в історії України створюють значимі обставини, які сприяють висловленню в поезії. Воєнні дії, трагедії, героїзм та страждання військових та мирного населення стають натхненням для поетів; *досвід*: багато поетів самі були учасниками війни або мали близьких, що брали участь у конфліктах. Тому для передачі власних переживань та емоцій вони займаються поезією, щоб передати реальність воєнного досвіду; інтернет та мас-медіа: завдяки зростанню доступу до Інтернету та соціальних мереж, поезія на тему війни може розповсюджуватися максимально швидко та досягати широкої аудиторії. Поети можуть публікувати свої твори онлайн, спілкуватися з читачами та отримувати зворотній зв'язок, що сприяє подальшому розвитку і поширенню мілітарної лірики.

Ці фактори спільно вплинули на формування сучасної української мілітарної поезії, надаючи їй актуальність, емоційну силу та важливість для суспільства.

Поезія ХХ-ХХІ століття також використовується в медіа-просторі, де вона може бути поширена швидко та широко. Вірші можуть бути прочитані на радіо, телебаченні, в газетах та інших виданнях. Сучасні технології, такі як інтернет та соціальні мережі, дозволяють мілітарній поезії бути доступнішою та поширенішою серед аудиторії.

1.2. Жанрово-стильова специфіка магрибської та української мілітарної поезії

Арабська, зокрема, магрибська мілітарна поезія - це жанр, що виник за часів Джагелії (епоха до приходу ісламу). Вона описує битви, військові та

героїчні подвиги і є важливим джерелом історичних даних про те, якими були війни в ті часи.

Дослідження художньої специфіки магрибської поезії пов'язане з проблемою синкретизму – споконвічної неподільності різних видів мистецтва та їх форм. До пізнього середньовіччя в арабо-мусульманській традиції наука і мистецтво сприймалися як єдине ціле [31, с. 77]. Центральне місце посідала поезія, в якій домінували канонізовані правила метрики, метафори та тематичний спектр. Високохудожня мова та дотримання монорими свідчили про майстерність автора, а будь-які відхилення від правил, «низькі» мотиви та «брудна» лексика вбачалися філологами як ознаки занепаду та культурної деградації. У цьому погляди арабських літературознавців були близькі до ідей європейських теоретиків мистецтва епохи класицизму (XVI-XVIII ст.), коли всі досліді в літературі підлягали критиці.

Подібним, але не тотожним поняттям «синкретизму» є «синтез». Тоді як синкретизм за О.М. Веселовським, припускає первісну нерозчленованість між жанрами – епосом, лірикою та драмою, спробою синтезу є свідоме поєднання елементів різних літературних жанрів, рідше – художніх форм, на пізніших етапах розвитку людської культури [1, с. 408]. Для арабської, зокрема, магрибської мілітарної поезії характерні як синкретичні жанри (традиційна касида, середньовічні римовані наукові трактати), так і синтетичні жанри.

Магрибська поезія про війну має свою унікальну жанрово-стильову специфіку, яка відображає особливості та характер поетичного вираження в цьому контексті. Основні риси магрибської мілітарної поезії включають:

- використання складних метафор та образів. Поети використовували широкий діапазон метафор, щоб описати битви, включаючи метафори, пов'язані з природою, тваринами та дорогоцінним камінням;

- опис конкретних битв та військових подвигів окремих героїв. Мілітарна поезія країн Магрибу дуже конкретна і деталізована, це дозволяє слухачам уявити кожен момент битви і кожен військовий подвиг окремо взятого героя;

- взаємодія із аудиторією. Поети звертаються до своїх слухачів, переконуючи в правильності війни та значимості окремих військових подвигів.

У ХХ столітті арабські мілітарні вірші, відомі як "قصائد المديح العسكري", були написані у різних формах та стилях. Проте, найбільш поширеною формою вірша була "قصيدة النبطية", яка має таку структуру:

- кожен вірш складається із двох половинок, розділених комою;
- кожна половина складається з кількох силабів, причому кількість силабів у кожній половинці має бути однаковим;
- перша половина вірша зазвичай закінчується на "N" (n), а друга половина починається на "M" (m);
- рифмування зазвичай відповідає схемі "aa, ba, ca, da" і т.д., де "a" - це звук, що римується в першій половинці, а "b", "c", "d" - це звуки, що римуються в другій половинці.

Наприклад, вірш арабської мілітарної поезії "القصيدة النبطية", що є зразком фольклору:

نَحْنُ الْأَسْوَدُ، نَحْنُ الثُّمُورُ،

Ми - чорні пантери, ми – леви,

مَنْ يَحْتَمِي بِنَا فَنَحْنُ الْحَرَّاسُ

Хто приховається під нашою охороною

وَإِذَا شَدَّتْ الْحَرْبُ، وَإِذَا زَمَجَرَّتِ الرَّمَاحُ،

Коли війна розгортається, коли кличуть мечі,

نَحْنُ الْعَرَبُ، نَحْنُ الْفَرَسُ، نَحْنُ الْعَسَاكِرُ.

Ми - араби, ми - коні, ми – вояки.

Цей приклад демонструє основні риси магрибських віршів на військову тематику у ХХ ст., включаючи використання рими, метра та образності для передачі мужності та героїзму воєнних дій. Вірш не має конкретного автора. Він належить до жанру народної поезії в арабській культурі та відображає дух народу, його історію та традиції.

Однією з особливостей мілітарної поезії магрибського регіону є використання специфічних термінів та назв, що відображають бойові дії та зброю. Також, часто використовуються історичні та релігійні посилання, що розкривають культурну спадщину та ідентичність народу. Магрибська мілітарна поезія відображає війну як необхідність та долю народу, але також наголошує на жахах війни та стражданнях, що приносить вона в звичайний життєвий ритм людей.

Літературознавці та науковці наголошують на значенні магрибської мілітарної поезії як складової культурної спадщини та важливого джерела інформації про історію та традиції народу. Вона відображає відчуття народу у часи війн, а також передає цінності та ідеали, що лежать в основі культурного та національного самовизначення.

Мілітарна поезія Магрибу має свої особливі фактори, які розкрито літературознавцями та дослідниками магрибської поезії:

- поезія Магрибу характеризується використанням жорстких рядків та образів, що допомагають передати міць та силу воєнних дій. Образи можуть бути пов'язані з природою, тваринним світом чи іншими елементами, які допомагають передати емоції та настрої поета;

- поети схильні описувати військові подвиги, героїчність солдатів на полі бою та увічнювати їх у своїх віршах;

- магрибська мілітарна поезія виражає патріотизм та любов до рідної землі, а також національної ідентичності через опис героїчних вчинків та історичних подій, пов'язаних із війнами та боротьбою;

- у своїх творах поети країн Магрибу також експериментують з використанням різних жанрів та форм поезії, задля передачі своїх думок та емоцій.

Ці особливості поезії були досліджені та проаналізовані літературознавцями та дослідниками арабської поезії, такими як Абдель Габбар Модхіб та Діаною Аленсі [38]. На думку представників нового напрямку, арабська, зокрема магрибська, класика, написана за універсальними жанрово-

тематичними схемами, не могла передати реального ліричного сюжету, а лише акцентувала увагу на формі вірша. У традиційній касиді добре шукати цілісне ядро змісту, ключовою одиницею якого був самодостатній бейт, що виражає власну думку і часто не пов'язаний спільною дією, а лише з іншими бейтами касиди через єдину риму. Натомість поети-романтики ХХ ст. запропонували відійти від принципів моноримності та створити нову концепцію цілісності вірша.

Жанрово-стилістична специфіка сучасної української мілітарної поезії є досить унікальною. Вона відображає багатогранність поетичного вираження в контексті мілітарної тематики.

На сьогоднішній день література країн Магрибу поділяється на арабську і французьку. Природа такої двомовності серед сучасних магрибських письменників має кілька причин. Перше стосується становища франкофонії у світі. Пишучи французькою мовою, марокканський, алжирський чи туніський автор автоматично розширює коло потенційних читачів за межі рідної країни та спрямовує своє послання до всіх франкомовних читачів. Тому найбільш популярні і відомі твори магрибських авторів (як поетичні, так і прозаїчні) написані переважно французькою мовою. Тому спроби класифікувати поетичні тексти Магрибу на основі віднесення до національної чи світової літератури не дають повної картини, оскільки термін «світ» не виключає «національний». Ми розглядаємо арабомовну поезію Північної Африки як продукт світової літератури, створений через симбіоз західної та східної культур.

Основна відмінність художньої специфіки поезії Алжиру, Тунісу та Марокко полягає на імагологічному рівні, у втіленні концепції «рідне» – «чуже». Так, у віршах алжирських письменників «чужий» завжди означає французький вплив, а «рідний» чи «свій» — арабський. Однак серед марокканських поетів вважається арабо-мусульманська культура «рідна», вона не проти французької культури; «інше» для кожного автора – це є індивідуальною категорією. Поети Тунісу розуміють «своє» як особисте, а «чуже» — це брехня суспільства та політичної системи, через яку людина страждає [6, с. 264].

Україна має глибоку воєнну історію, безліч описів про героїзм воїнів та незламність українського народу. Проте, жанр української мілітарної поезії, на нашу думку, почав активно формуватися лише на початку ХХ століття, коли Україна переживала складні політичні та соціальні періоди, включаючи Першу та Другу світові війни; політичні репресії; боротьбу за незалежність.

Протягом ХХ століття українська мілітарна поезія продовжувала розвиватися і адаптуватися до нових воєнних конфліктів та викликів. На це вплинули воєнні конфлікти світового рівня, війна в Афганістані, конфлікт на сході України та повномасштабне вторгнення на територію нашої держави. Українські поети продовжують висловлювати свої думки, почуття та сприйняття воєнних подій через поезію. Українська мілітарна поезія продовжує еволюціонувати та знаходити нові форми вираження в контексті сучасної поетичної традиції.

Основними рисами жанрово-стилістичної специфіки сучасної української мілітарної поезії є:

- *героїчність та патріотизм*: українська поезія про війну прославляє героїв війни, відданість Батьківщині та непохитність українського духу. Такі вірші мають високий емоційний заряд та стимулюють національну свідомість;

- *використання сильних образів та символів*: в українській мілітарній поезії часто зустрічаються сильні образи та символи, які мають емоційне й символічне забарвлення. Це можуть бути образи руйнування, тліну, героїзму, волі або миру, які допомагають виразити поетичне сприйняття війни та її наслідків;

- *соціальна та політична критика*: деякі мілітарні вірші відображають різку критику щодо військових конфліктів, політичних режимів, насильства та страждань, що супроводжують війну. Вони ставлять питання про справедливість, мир та гуманні цінності;

- *іронія та гострий гумор*: поетика на українську мілітарну тематику може містити в собі елементи іронії та гострого гумору. Це виступає висловленням протесту, критики чи спроба знайти комічні моменти та позитив навіть в найтяжчих ситуаціях воєнного конфлікту;

- *експерименти зі стилістикою та формою*: сучасна українська мілітарна поезія може використовувати вільний вірш, прозаїчні тексти, колажі, мовні ігри та інші поетичні прийоми для створення особливого ефекту та передачі поетичного образу.

Ці риси сучасної української мілітарної поезії допомагають створити поетичну картину воєнного досвіду, передати емоції та проблематику, пов'язану з війною, та висловити глибоке розуміння воєнного конфлікту.

Українська поезія на тему війни має свої особливості форми написання, такі як:

- *короткі рядки*, що створюють ритмічну структуру та підкреслюють напруженість та емоційну інтенсивність творів;

- *стиль вільного вірша*: багато віршів української мілітарної поезії побудовані у стилі вільного вірша, де автори мають більш вільну в розміщенні риму та ритм. Це дозволяє їм експериментувати зі структурою вірша та виразністю мови;

- *використання повторів*: повтори слів, фраз або звуків часто використовуються для підсилення емоційного звучання віршів та створення запам'ятовуваності. Вони можуть надавати ритму та інтенсивності твору.

- *метафори та символіка*: українська мілітарна поезія використовує метафори та символи, задля передачі складності воєнного досвіду та емоційного навантаження. Вони створюють візуальні образи та асоціації, які допомагають читачеві краще усвідомити те, що відбувається.

Яскравим прикладом сучасної української поезії про війну є вірш Максима Коровниченко "Скоро вже городи...":

Як хтось прийде, то треба брати зброю.

Не дінеться нікуди інстаграм.

Закрити не на ключ дім, а собою:

Не можна запускать чужинців в храм!!!

У цьому вірші прослідковуються особливості української жанрово-стильової специфіки, що притаманна поетам сьогодення, що пишуть про війну. Також вірш написано у максимально сучасному стилі.

Не менш показовим прикладом для української поезії про війну є Б. Гуменюк. Він пішов на фронт за власним бажанням, вступив до батальйону «ОУН» і з самого початку добровольчого руху став його активним учасником, а не менш важливо й неофіційним речником. Ці твори позначаються в громадській думці як колективний голос, що репрезентує цілу громаду – тих українських лицарів-патріотів, які були на передовій у небезпечний для країни час. Багато хто заплатив за цей вибір власним життям, інші – фізичним чи психічним здоров'ям.

Б. Гуменюк створив збірку під назвою «Вірші з війни» [3], що також свідчить про подію, яка їх породила, про те, який руйнівний і водночас мобілізуючий вплив вона справляє на людину. Хай прикрашене, оригінальне, але все ж свідчення людського досвіду війни. Вище вже зазначалося, що таке переживання мало спільного з ідеалами поезії. Зрештою, автор не приховує цієї очевидної суперечності, навпаки, розкриває її з усією гостротою і відвертістю:

У риму працюють автомати, кулемети і гранатомети:

Тутутуууу тататаааах бах!

Але в цьому немає поезії

Немає поезії коли один гине інший вбиває

Нема пафосу в простріленій голові.

Тобто його поезія виросла не метафорично, а буквально, з окопів, пропахлих порохом на передовій. Писався він або на фронті, або в перервах між боями, коли автор з військових причин повертався до Києва, Львова чи рідного Тернополя. Статус автора надає віршам Гуменюка особливого змісту: вони сприймаються не лише як голос одного з учасників бойових дій.

1.3. Поезія Магрибу ХХ ст. у контексті мілітарної літератури

У ХХ столітті Магриб пережив важкі часи, пов'язані з боротьбою за незалежність від європейських колоніальних держав. Цей період супроводжувався активним розвитком мілітарної літератури, включаючи поезію. Одним з головних напрямів магрибської мілітарної поезії є поезія про національну свободу та незалежність. Вона відображає важливість боротьби за незалежність та свободу в очах магрибських поетів і активно використовується для мобілізації населення на боротьбу за визволення.

У мілітарній літературі Магрибу ХХ ст. також були певні особливості в мовленні, зокрема використання місцевих діалектів, що збереглися і в поезії цього напрямку. Поети-мілітаристи часто використовували різні мовні засоби для вираження патріотизму, героїзму і почуття обов'язку перед Батьківщиною. Вони активно використовували метафори, порівняння та епітети, щоб передати свої думки і почуття. Також вони використовували місцеві образи і символи, що вказує на тісний зв'язок між поезією і культурою Магрибу.

Мароканський журналіст Набіль Бакк'яні у статті «Марокко знову схиляється перед окупацією Франкофонії» (2015) скаржиться, що незважаючи на конституційний правовий статус арабської як офіційної мови, французька мова продовжує домінувати у найважливіших секторах суспільства. Як і раніше, французька мова залишається мовою діловодства та документообігу, французька широко використовується в навчальних закладах та засобах масової інформації. Широкого розголосу набув випадок, коли міністр освіти Марокко Рашид ібн аль-Мухтар в інтерв'ю популярному телеканалу наполягав на своєму бажанні відповідати на запитання французькою [21, с. 157]. Центральне місце посідала поезія, в якій домінували канонізовані правила метрики, метафори та тематичний спектр. У контексті мілітарної поезії, поети Магрибу у ХХ столітті висловлювали своє болісне переживання війни, її наслідки, трагедію та страждання людей. Вони писали про біль та жахи війни, про труднощі, які з нею пов'язані, про руйнування міст і сіл, про страх і бажання миру.

Проблема зв'язків і взаємовпливу літератури та інших видів мистецтва стала предметом дослідження американської компаративістики 2-ої половини ХХ ст. К. С. Браун стверджує: «Порівняльне літературознавство визнає, що всі мистецтва, незважаючи на відмінності в їхніх засобах і техніках, характеризуються подібністю і що існують не тільки паралелі, породжені загальним духом різних періодів, але часто прямі впливи, а також мистецтво однієї епохи на інший. Відносини літератури до інших мистецтв належать до сфери її діяльності і повинні розглядатися як частина порівняльного літературознавства» [24, с. 167].

У нашому дослідженні розглядаються три основні форми магрибської мілітарної поезії: касида, вільний вірш і прозова поезія. Ці жанрові форми в однаковій мірі характерні як для арабської літератури Магрибу і Машріку, так і для країн Перської затоки, відмінність полягає лише у співвідношенні кількості творів на певному етапі літературного розвитку: у Сирії, Іраку, Єгипті, напр. вільний вірш набув популярності раніше — у першій половині ХХ ст., тоді як у країнах Магрибу (за винятком Тунісу) — лише після 1950-х років.

Поезія Магрибу у ХХ столітті, зокрема в контексті мілітарної літератури, відображає складну соціально-політичну ситуацію країн регіону. Вірші писалися на тему повстань проти політики, колонізацій, боротьби за волю, революції, війни за незалежність та інші воєнні конфлікти. Поети з Магрибу описували війну та її наслідки у своїх віршах, передавали героїзм, страждання, болючі рани та віру в свободу і мир.

Одним із видатних магрибських поетів мілітарної поезії був Абу Кассім Ез-Захрауї [19]. Ез-Захрауї брав участь у повстанні проти французької колоніальної влади в Алжирі та писав вірші, що висловлювали національну гордість та бажання досягти свободи. Його поезії стали відомі як "голос боротьби за волю".

Ще одним відомим палестинським сучасним поетом воєнної поезії був Абделькрім Аль-Хатіб. Він брав участь у Туніській революції 1952 року та писав вірші, що висловлювали його протест проти колоніальної влади. Його поезії були

написані в простій мові, що дозволяло їм бути зрозумілими для широкої аудиторії. "Між мрією і реальністю", "Небо Палестини" – збірки віршів, що складаються з різноманітних віршів, які відображають біль і трагедію палестинської нації та її боротьбу за визволення. А також показують красу та багатство палестинської культури та історії.

Наприклад, поет з Алжиру, Мохамед Діб, написав вірш "Останній відгук", де він описує своє життя в період війни за незалежність Алжиру. У своїй поезії він зображує війну як жахливу та знищувальну, та відтворює зображення знищення краси природи та культури:

مشى قرب الهاوية
Йшов біля прірви
وصوت الربيع بين الحروب
І між боями звучить весна.
من يؤمن بهذه الحرب
Хто ще вірить у таку війну,
تستطيع أن تجعل الزهور تزهر بسلام؟
Що зможе змусити квіти спокійно цвісти?
وأنت - من العائدين الأخيرين
А ти - з останніх повернутих,
حيث انتهت الغضب وانتهى الألم
Де гнів пройшов, біль пройшов,
والغابة المألوفة تحت الحرية
І знайомий ліс знову на волі,
ومن أين أتت تلك الأفكار؟
А думки звідки ти взяв?

Інший поет з Марокко, Абделькрім аль -Хатіб, написав численні вірші про страждання палестинської нації внаслідок воєн та окупації. У своїй поезії він описує жорстокість війни, страждання та болісний досвід народу. Одним з його

найвідоміших віршів про війну є "Війна є лише смертю", який був опублікований в його збірці "Кров на снігу"[39]:

عُمُرُ الْحَرْبِ أَيْسَرُ إِلَّا مَوْتُ وَغَضَبٌ،

Війна є лише смертю і гнівом,

وَرَفْصَةٌ يُرْفِصُهَا الْمَوْتَى وَالظَّلَالُ،

То танок, який танцюють смерть і тінь,

وَالْأَخُ الْعَائِدُ يَعُدُّ عَدْوًا،

Брат до брата повертається ворогом,

وَجَمِيعُ النَّاسِ يُرِيدُونَ السَّلَامَ، السَّلَامَ.

Та миру, миру хочуть всі знову.

Однією з відомих магрибських поетес, яка писала про війну, є Маліка Моккаддем. Вона народилася у Кенадсі, невеликому містечку на межі західної пустелі Алжиру, і стала писати поезію ще в юності. У своїй творчості вона порушувала багато тем, включаючи соціальні проблеми, політику та війну. Наприклад, вірш під назвою «Життя на передовій» [40]:

يَا حَبِذَا لَوْ عِشْتُ بَيْنَ الْأَخْيَارِ

Як би було добре, якби я жила серед братів,

لَمَّا كُنْتُ تَعْرِفُ الْوَجْهَ الْحَقِيقِيَّ لِلْحَرْبِ

Тоді б я знайшла справжнє обличчя війни.

كُنْتُ لَأَقْفُ بَيْنَ السُّطُورِ

Я б стояла між рядками,

لَأَجِدُ الْأَلَمَ فِي الْأَمْوَاجِ

Щоб знайти біль у хвилях,

وَ الْفَرَحَ فِي أَعْيُنِ الْمُتَنَصِّرِينَ

А радість – в очах переможців.

У цьому вірші авторка описує страх та жах військових дій та переживання жінок, чоловіків та дітей, які залишаються вдома, чекаючи на повернення своїх близьких. У вірші відображено бажання жити поруч з героями і пізнати їхній справжній образ. Поетеса говорить про те, що вона хотіла б жити поруч зі своїми братами на війні, щоб побачити справжнє обличчя війни. Вона згадує про біль, який відчувають люди на фронті, а також про радість перемоги.

Проаналізувавши вірш, можна сказати, що Маліка Моккадем використовує поетичний засіб опозиції "біль - радість" для показу того, що на передовій є і біль, і радість.

Одним з основних жанрів арабської мілітарної поезії є мартирологічні вірші. Ці вірші пишуться на честь тих, хто загинув у війні, і є своєрідними описами подвигів та героїзму воїнів. У віршах використовується багато релігійних символів та метафор, що відображають суспільно-політичні проблеми та конфлікти у регіоні. Одним з найвизначніших віршів такого стилю є "Інтифада-марш", автором якого є поет з Палестини Махмуд Дарвіш:

طلع البدر علينا

Засяяв місяць в небі над нами,

وجب الشكر علينا

Дякуємо за світло в нашому домі.

من شرقه إلى غربه

Від сходу до заходу, повсюди,

يا هلا بالأسير

Радісно вітаємо наших заручників.

أحرار قدرنا

Свобода – наша основна мета,

والحرية حلالنا

Принципи справедливості – наш закон,

والعدالة قضيتنا

Ми зробимо все, щоб досягти їх,

زي ما بدنا نحنا

Тому що це наша воля, наша справа.

"Інтифада-марш" описує сильний дух національної боротьби і прагнення до свободи та незалежності. Вірш втілює в собі ідеї спротиву та визвольної боротьби, які стали характерними для палестинської національної ідеології.

Ще одним жанром є поетичні звернення до воєначальників. Ці вірші містять заклики до бойової готовності та призив до дій проти ворога. Вони можуть містити елементи національної гордості та підкреслювати значення оборони вітчизни. У цьому жанрі поети звертаються до воєначальників з проханням про допомогу, захист, або виражають своє визнання та повагу до їхньої мужності та військової стратегії. Одним із авторів такого жанру є Магда Сабрі з віршем «Звернення до генерала»:

أنتَ الذي أَمَرَ الجنودَ بالانتصار

Ви той, хто наказав солдатам перемогти

وَأنتَ الذي أشعَلَ الأملَ فيهم

І саме Ви запалюєте у них надію

أنتَ الذي أعطيتَ البوصلةَ السَّليمةَ

Ви той, хто дав правильний компас

في ليالي الظلامِ وَالرياحِ العاتيةِ

У темні ночі та сильний вітер

أنتَ الذي أعطيتَهُم السَّلاحَ والدرعَ

Ви той, хто дав їм зброю та обладунки

وتعلمُ أَنَّ الأسلحةَ والدرعَ ليستُ كافيةً

І Ви знаєте, що зброї та броні недостатньо

لكنَّها تَصنعُ في قُبعةِ التَّفَةِ بالنَّفْسِ

але вона кладе в шолом самовпевненість

والاعتقادِ بِأَنَّ النصرَ يَأْتِي مِنَ الإرادةِ والعزيمةِ

І віру в те, що перемога приходить завдяки волі та рішучості.

Такі звернення можуть бути як індивідуальними, так і колективними. Іноді вони виконують роль патріотичної пропаганди, а іноді мають прагматичну мету вирішення воєнних питань.

Окремою групою є військово-патріотичні вірші, які сприймаються як заклик до захисту вітчизни та збереження національного духу. Вони відображають прагнення до свободи, незалежності та мужності, які є важливими аспектами арабської культури. Наприклад, вірш Ахмеда Маджда "Розумний" [29]:

بحسب الفجر ياذا العقل والرشد

Світанок, о розум та мудрість

فالجاهل بكل حال هالك مهما اعتدد

У всякому разі, невіглас гине, як би він не звик

فالفجر الزاهر يبشر بكل جديد

Світанок барвистий, що несе вість про нове життя,

فما تراك كما انت

Ти не забудь, хто ти є насправді,

فلا ينفع اللحاف دون الجسد

Слово марне без тіла,

فأكثر ياعاقل الاعمال الصالحات

Тому, о розумний, вчиняй лише добрі справи,

والشعب العظيم يرفع بك الرأس

Твій великий народ гордо піднімає тобі голову.

Серед інших синкретичних жанрів такі дослідники, як В.М. Кирпіченко називає їх так званими «братськими посланнями» (رسائل أخوية) – листуванням друзів-літературників у формі віршів у прозі [5, с. 408]. За своєю суттю «листи» були панегіриками і водночас змаганням у філологічній майстерності — для текстів цього жанру характерна велика кількість алюзій і ремінісценцій,

витончена гра слів, багата синоніміка тощо. Один з відомих магрибських авторів, що використовував братські послання у своїй мілітарній поезії, - це Мохамед Мехді Акіл. Візьмемо до прикладу його вірш "Хто вас любить, мої брати?":

مَنْ يُحِبُّكُمْ يَا إِخْوَتِي؟

Хто вас любить, мої брати?

فأنا معكم، بجانبكم

Я з вами, я поряд з вами.

أنا مستعدٌ لأن أقسمَ معكم

Я готовий ділити з вами

قلبي وقواي.

Своє серце, свої сили.

أعلمُ أنكم تُحاربون

Я знаю, що ви боретесь

من أجلِ الحقِّ والحريّةِ.

За правду, за свободу.

أعلمُ أنكم شجعانٌ

Я знаю, що ви мужні

ولن تستسلموا أبداً.

І ніколи не відступите.

Магрибській поезії у контексті мілітарної літератури притаманний героїзм, адже у віршах описується мужність та самопожертва солдатів, повстанців та тих, хто брали участь у воєнних конфліктах. Контекст таких творів присвячений пам'яті, вшануванню та вдячності загиблим, які виборювали свободу своєму народу. В поезії Магрибу ХХ століття наявний вплив колоніального минулого та постколоніалізму. В таких творах висловлюється протест проти колоніального гноблення та присутнє відстоювання людських прав. У магрибській мілітарній поезії використовуються метафори, образи, символи для опису глибини емоцій та досвіду за часів війни. У віршах часто

використовуються природні образи, елементи традиційної культури та місцева символіка. Поезія відображає суспільно-політичний контекст свого часу. Наявні коментарі щодо теперішніх подій, з висловлюванням критики чи сприйманні воєнних подій з певної політичної позиції.

Висновки до першого розділу

Отже, при дослідженні поезії країн Магрибу та України, ми виявили, що обидві поезії мають вікову історію. Багато різноманітних факторів відіграли досить важливу роль у зародженні такого жанру, як мілітарна поезія. Війни, повстання, політичний утиск – все це залишило великий відбиток у формуванні мілітарної поезії. За приклад ми взяли різні вірші, і проаналізувавши їх, нам вдалося знайти основні ознаки поезії магрибського регіону у контексті мілітарної літератури: для поезії Магрибу характерна завершальна монорима, традиційна для касиди, але вона зазвичай зустрічається в так званих «білих» і «вільних» віршах. Таким чином, у більшості випадків ці два терміни справді є синонімами. Строфічним вважається будь-який вірш з упорядкованим (у вигляді строф) групуванням рядків, тобто в контексті магрибської літератури це визначення підходить як для касиди, так і для білого вірша. Магрибська мілітарна поезія дуже насичена. Написано багато віршів на тему війни, проте, можемо стверджувати, що у поезії на цю тему є свої особливі форми написання. Мілітарна поезія країн Магрибу описує національну свідомість та ідентичність. Вона підкреслює гордість за свою культуру, мову, традиції та історію, а також бажання захищати та боротися за свою державу. Українська поезія на тему війни також дуже насичена, сповнена патріотизму, трагічності. Автори іноді пишуть з гумором, проте усі вірші мають глибокий сенс та передають незвичайні емоції. Іноді автори придержуються чітких правил написання поезії, але часом буває, що вірші мають також вільну форму написання.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ТА МАГРИБСЬКА МІЛІТАРНА ПОЕЗІЯ У КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ

2.1. Стилїстика написання магрибської та української мїлїтарної поезїї

Вїйськове мистецтво має свої особливостї. Не тїльки обмежене у жанрах і формах, але й цїлковито заражене (ї навіть спотворене) вїйськовим духом. Приречене балансувати на крихкїй межї життя і смертї, насильства і болю, зацїпенїння і гїперчутливостї, воно випробовує на собі своерїдну естетику – страждання і смерть. Загальновїдомо, що вїйна розкриває найгїршї сторони людської натури і запроваджує наші твариннї інстинкти. Це призводить до безпрецедентної дегуманїзацїї суспїльних умов: маса жертв змушує говорити про це узагальнено й закамуйфльовано, водночас втрачається трагедїя кожного втраченого людського життя. Завдання вїйськового мистецтва полягає в тому, щоб облагородити таку примусову і тимчасову дегуманїзацїю людини. Змїна естетики вїд прекрасного до потворного й жахливого в цьому випадку здається по-своєму виправданою (як би цинїчно це не звучало), але не перестає викликати суперечки.

Магрибська і українська мїлїтарна поезїя мають свої особливостї в стилїстицї написання, вїдображаючи культурнї та історичнї контексти своїх народїв.

Магрибська мїлїтарна поезїя часто вїдображає багатовїкову традицїю і культуру мусульманського свїту. Вона часто пронизана релїгїйними, історичними та етнїчними мотивами. Стилї написання магрибської мїлїтарної поезїї може бути метафоричним, символїчним та багатозначним. Вїршї можуть бути написанї у формї героїчних поем, де герої вїдображаються як символи мужностї, вїдваги та вїрностї. Крім того, магрибська поезїя часто використовує мїсцевї образи, кольори та звуки, щоб передати атмосферу битви, героїзму та природну красу своєї землї. У культурї Магрибу дуже цїнуються духовнї цїнностї. У поезїї використовуються символи, якї пов'язують з ісламом,

ісламськими традиціями та містичністю. Магрибські митці у віршах досить часто використовують звернення до природи, наприклад вживаючи образи пустель, морів, гір. Це є способом створення атмосфери розгортання війни та відтворення почуттів небезпеки, страху та величі природного середовища. У вірші магрибських митців про війну на перший план виноситься героїзм повстанців, воїнів, борців за свободу і їхня відвага. Мілітарна поезія магрибського регіону часто сповнена пошани та вшановує тих, хто бореться за свою Батьківщину.

Мілітарна поезія Магрибу використовує різноманітні мовні засоби для передачі своєї експресивності та виразності. Одними з них є метафори та порівняння. Використання образів з метафорами допомагає передати велич і військових подвигів. Наприклад, "воїн бореться як лев" або "вогняна битва, битва неначе вогонь". Використання символіки у магрибській мілітарній поезії дозволяє передати глибокий сенс і створити емоційне звучання. Символами можуть бути зброя, прапори, музика або святі об'єкти. Також використовуються епітети: для підсилення характеристики та враження воїна, військової сили та героїзму. Наприклад, "мужні воїни", "непереможна армія". Магрибська мілітарна поезія часто має досить виразну ритміку та використовує риму, щоб створити мелодійність та гармонію віршів. Це допомагає підсилити емоційну силу вірша. Прийоми, такі як риторичні запитання, повтори, експресивні вигуки – усе це додає виразності та динаміки до мілітарної поезії Магрибу. Це допомагає підсилити ефект впливу вірша на читачів. Використання протилежних понять та протиставлень допомагає створити контраст та передати суперечливість ситуацій війни та боротьби за свою землю.

Українська література традиційно уникає військової риторики, і це виглядає певним парадоксом. Адже Україні довелося стати епіцентром найтрагічніших подій ХХ століття, серцем того проклятого простору, який американський історик Т. Снайдер назвав «кривавими землями». Лише під час Другої світової війни відбулося «масове насильство в небачених в історії масштабах» [28, с. 498].

Проте літературне відображення такого трагічного досвіду більш ніж скромне. Звичайно, слід пам'ятати про зовнішню і внутрішню цензуру, яка колись скувала нашу літературу. І вже за часів незалежності військова тематика здавалася другорядною, на що були причини: її витісняли інші, більш актуальні мотиви, і лише зараз, забутий з часів соцреалізму, запит на «сталевого героя» знову переглянutoго в народній літературі – героя, здатного протистояти зовнішній загрозі та вийти переможцем із нерівної боротьби. Нещодавня війна, яка застала українське суспільство зненацька навесні 2014 року, стала серйозним викликом для самої держави, для перспектив її розвитку чи навіть існування.

Українській мілітарній поезії притаманна мобільність сучасної словесної культури, її прагнення та здатність адекватно відповідати на виклики сьогодення. Питання війни торкається цілого ряду нових і старих культурних питань, що вимагає комплексного та неупередженого розуміння, яке призведе до радикальних змін у нашій культурній матриці. Ті, хто пише про війну, виконують важливу терапевтичну функцію в суспільному масштабі: інтерпретують сучасні події, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки.

Українські автори відображають настрої бунтарства, анархізму, апатії чи депресії, популярні серед молоді, але водночас вони мобілізують молодого читача до громадянської активності. Їхня соціальна поезія зазвичай не містить доказів прямої політичної участі. Навпаки, цього обов'язку уникають: молоді поети воліють говорити зрозумілою для всіх мовою, вдаються до описів побуту і навіть грішать нецензурними словами.

Інколи в творах, написаних як безпосередній відгук на трагічні події війни, відчувається патріотичний пафос. Загалом патріотичні почуття балансують між високим пафосом і субкультурними мовно-стильовими кодами, які цей пафос нейтралізують.

Українська поезія про війну використовує різноманітні мовні засоби для підсилення експресивності та виразності. Мілітарна поезія часто використовує метафори та порівняння, щоб передати силу, драматизм та емоційне навантаження. Наприклад, "грізна буря війни", "як розпечена зброя".

Використовуються також епітети для підкреслення особливостей, характеристик та враження, що створює війна. Вони додають емоційну силу та виразність до поезії. Наприклад, "кровавий бій", "спалена земля". Українська мілітарна поезія може мати виразну ритміку та використовувати риму для створення мелодійності та гармонії віршів. Це допомагає створити музичний ефект та підкреслити емоційну силу вірша. Мілітарна поезія використовує різноманітні риторичні прийоми, такі як питання, повтори, експресивні вигуки, для підсилення виразності та динаміки. Це допомагає залучити читача та підсилити ефект впливу вірша. Українській поезії притаманні протилежні поняття та протиставлення для створення контрасту та передачі суперечливості ситуацій війни та боротьби. Наприклад, "мовчання грому", "світло у темряві".

Українська мілітарна поезія використовує образи природи, символіку національних символів, зброї та воїнських атрибутів для створення виразного образного світу та підкреслення глибини почуттів.

Ці мовні засоби допомагають створити враження мужності, героїзму, болю та солідарності, які властиві українській воєнній поезії.

2.2. Порівняльна характеристика арабської мілітарної поезії країн Магрибу та української мілітарної поезії

Арабська та українська мілітарна поезія мають спільні та відмінні особливості. Обидві традиції мають вікову історію та пов'язані зі збройними конфліктами відповідних культур. Поезія обох традицій відзначається високою повагою до військової служби та військової дисципліни. У цих традиціях військова служба постає важливим аспектом життя, що дає людям сенс життя та можливість проявити свою героїчність. Обидві прагнуть відобразити мужність та героїзм воїнів, а також трагічні наслідки війни для цивільного населення. У поезії обох держав наявні відображення почуттів, емоцій; вони передають мовну красу та мають різноманітні форми та структури. Арабська та українська мілітарна поезії також засуджують насильство та висловлюють надію на мир та злагоду.

В обох поезіях наявні і відмінні риси. В арабській мілітарній поезії часто використовуються високопіднесені метафори та символи, які надають тексту більш розкішного вигляду. Арабська мілітарна поезія має свої унікальні художні засоби, наприклад, муроджа (مروجة) - побудова речення з повторенням слів або фраз [20, с. 98]. Щодо української поезії, то вона є більш прямою та лаконічною. В українській мілітарній поезії також є свої стилістичні прийоми, але вона менш формалізована та більш природня. Українська поезія має римування, що не є характерним для деяких жанрів сучасної арабської поезії (наприклад, білий вірш). Також в українській мілітарній поезії використовуються різноманітні звукові ефекти, такі як алітерація, асонанс, анафора та інші, які можуть бути менш розповсюдженими в арабській мові.

Слід зазначити, що арабська мілітарна поезія часто пов'язана з релігією та мусульманською культурою, і часто включає згадки про Аллаха та пророка Мухаммеда. Українська мілітарна поезія, у свою чергу, більш пов'язана з національною культурою та історією.

Хоч арабська та українська мілітарна поезії мають свої відмінності, вони обидві висловлюють важливі ідеї та почуття воїнів, які змушені воювати в ім'я своєї країни та ідеалів. Вони допомагають нам краще розуміти страждання війни та відданість воїнів своїй справі, а також висловлюють надію на мир та злагоду.

Розглянемо мілітарну поезію Магрибу та України у компаративному аспекті на прикладі вірша "Мій дім" Абу Кафі Іфрана та Галини Британ:

Українська мілітарна поезія	Магрибська мілітарна поезія
Ти зайшов у мій дім, гість непроханий, ворог!	بيتي، بلادي Мій дім, моя країна
І брудними черевиками просто по моїй душі...	بالحرب اشتت آمان Розтрощена війною наша молитва.
І брудними руками, що вкрилися плямами крові,	وفي عيني أمهاتنا У очах наших матерів

<p>Гарячково обстрілюєш серце моєї землі...!</p> <p>Та невже не боїшся найвищої кари?</p> <p>Що настигне, настигне, повір, як наступить твій час,</p> <p>Замаскований вовче, забутої Богом отари,</p> <p>Пам'ятай – з нами Бог, а це значить, що небо за нас!!!</p>	<p>نرى النار والألم. Ми бачимо вогонь і біль.</p> <p>اتركوا بيتنا لنشتعل السلام Лишайте наш дім, хай спалахне мир,</p> <p>ويغسل الهواء الدماء Хай вітер знову змиває кров.</p> <p>نحلم بأيام السعادة، Ми мріємо про щасливі дні,</p> <p>عندما تصبح الحرب غريبة عنا. Коли війна стане далекою від нас.</p>
---	--

На цьому порівняльному прикладі зрозуміло, що в обох поезіях автори пишуть про рідну землю, свій дім. Закликають ворогів залишити Батьківщину, звертаючись до них через свої вірші. В українській поезії *«Ти зайшов у мій дім, гість непроханий, ворог!»*, в магрибській – *«Лишайте наш дім, хай спалахне мир»*, де автори обох поезій чітко висловлюють свою злість та ненависть до ворога.

Розглянемо також поезію Галини Римар «Вбережи, молю!» та вірш мароканського поета Ібрагіма Нассіра «Молитва в час війни»:

Українська мілітарна поезія	Магрибська мілітарна поезія
<p>Кланяюсь у Ноги Тобі, Боже, І цілую Стопоньки Святі, Вбережи, молю, мій рід від злого і країну дорогу, весь світ! Кожного захисника-солдата, що за Правду б'ється, за своє! Село кожне, місто українське, кожен дім і всіх, хто там живе!</p>	<p>يا الله العزيز، أسكت هذه الحرب، О, Всемогутній Боже, вгамуй цю війну, أعطنا السلام وأرّبي قلوبنا. Подай нам мир, заспокой наші серця. لتضيء طرقاتنا رحمتك، Нехай твоя милість освітить шляхи, وينشر الأمل من رماد الحرب.</p>

В обох віршах автори звертаються до милості Божої. Вони просять Вищу силу допомогти, вберегти рідну землю і народ. Благають захистити їх, заспокоїти, завершити війну. *«Кланяюсь у Ноги Тобі, Боже, / І цілую Стопоники Святі»* - у цих рядках яскраво виражене прохання, щире бажання на мир та надія на милість Божу, в магрибській – *«О, Всемогутній Боже, вгамуй цю війну»* - автор також просить Бога принести мир у свою країну та спокою своєму народові.

На прикладі інших віршів на тему війни розглянемо відмінні риси між поезією українського поета В. Міхалевського та Махмуда Дарвіша:

Українська мілітарна поезія	Магрибська мілітарна поезія
<p>Ми — Львів, Миколаїв: в нас доля єдина. Тому не жалійте ні сил, ані куль. Всім доброго вечора! Ми — Україна! Усе буде добре — 4.5.0!</p>	<p>أحرار قدرنا Свобода – наша основна мета, والحرية حلالنا Принципи справедливості – наш закон, والعدالة قضيتنا Ми зробимо все, щоб досягти їх, زي ما بدنا نحنا Тому що це наша воля, наша справа.</p>

В обох віршах піднята тема відваги, боротьби за свободу, за свою Батьківщину. Проте, в українській поезії окрім стандартних експресивних речень використана також сучасна популярна фраза, прописана цифрами – *«Усе буде добре — 4.5.0!»* що виглядає незвично, по-новому. А в прикладі магрибського вірша використовується простіший стиль та набір слів.

Військова тематика не залишає байдужими як професійних митців, так і тих, хто раніше не був частиною літературного процесу. Варто зауважити, що ця проза майже одночасно з'явилася як у сегментах масової, так і в елітарній літературі, що є дещо неочікуваним, адже на відміну від масової літератури, яка відразу викликає реакцію на важливі події сучасності і навіть певну позначку важливості цих подій для суспільства, елітарна література, як правило, повільно реагує на виклики дня, тому що потрібен час, щоб з'явився якісний текст.

У сегменті масової літератури сьогодні досить велика кількість різножанрової прози про війну.

Війни ХХ століття мали великий вплив і на арабську мілітарну поезію, яка стала важливою складовою культурного життя Близького Сходу. Наприклад, вірші алжирський поета - Абделькадера Хафеда. Він був одним із провідних поетів алжирської війни за незалежність та відомий своїми антиколоніальними віршами, які оспівували боротьбу алжирського народу, наприклад як у вірші «Мій народ». Та розглянемо також український вірш В. Симоненка, де також наявний опис свого народу:

Українська мілітарна поезія	Магрибська мілітарна поезія
<p>Народ мій є, народ мій завжди буде, Ніщо не перекреслить мій народ! Поцезнуть всі перевертні й прибулуди, і орди завойовників-заброд.</p>	<p>شعبي بطل حقيقي، Мій народ справжній герой, الذي رأته في المعركة. Який бачив я у бою. أنا ابن سلالته، Сам син покоління його я, ولا تخيفني الموت. І смерть не лякає мене.</p>

Обидва вірші прославляють свій народ, його героїзм, готовність до боротьби. «*Народ мій є, народ мій завжди буде, / Ніщо не перекреслить мій народ!*», з цими словами український поет наголошує на силі та відвазі своїх

співвітчизників. Так само прославляються жителі і в магрибській поезії словами «*Мій народ справжній герой, / Який бачив я у бою*».

Ще одним провідним поетом є Мохамед Мехді Акіл, який відомий своєю військовою поезією, яка часто висвітлювала національні питання і суспільні проблеми. Його поезія відзначається емоційністю, патріотизмом і гострими соціальними коментарями. Розглянемо вірш «Ми воюємо за нашу землю» та вірш української поезії «Наша земля», автор якого невідомий:

Українська мілітарна поезія	Магрибська мілітарна поезія
<p>Нехай триває війна, бо ми здатні встояти, За нашу рідну землю ми все віддамо, І хоча плачуть матері на порозі, Ми повернемося, після війни прийдемо. Тож вперед, сини рідної землі, Відстоюймо кожен клаптик нашого краю, Бо ми готові за нього впасти, встати, Українська земля - наша свята доля.</p>	<p>نحن نحارب من أجل أرضنا Ми воюємо за свою землю وبعيون الحرية نترقب الشروق Вільними очима ми чекаємо світанку تشع الشمس في سماءنا المنتصرة Сонце світить у нашому переможному небі وتنتثر النور على أرضنا المحررة Нехай освітить нашу визволену землю فالتحية لأولئك الذين يصرون على البقاء Вітаю тих, хто наполягає залишитися ويسطرون أسماءهم بالدماء على صفحات التاريخ І вписати їх імена кров'ю на сторінки історії بسواعد قوية وروح حرة З міцними руками і вільним духом يدافعون عن كل شبر من تراب الوطن Вони захищають кожен частинку землі країни.</p>

Вірші обох поезій схожі за тематикою та сенсом. В них описано любов до своєї Батьківщини та готовність її захищати. *«Нехай триває війна, бо ми здатні встояти»* - цими словами автор підкреслює міць народу та віру в перемогу. Тим самим ці рядки перегукуються з прикладом, який взято з магрибського вірша - *«Вільними очима ми чекаємо світанку»*. Тобто, в цьому контексті також зрозуміло, що люди готові встояти та вибороти свою свободу і свою державу.

Внаслідок нашого дослідження, ми виявили, що різниця між арабською та українською мілітарною поезією – це культурно-історичний контекст, в якому вони існують. Арабська мілітарна поезія відображає традиції і культуру арабських народів, їхню історію і спосіб життя, а також війни та конфлікти, які відбуваються в Аравійському світі. Українська мілітарна поезія, з іншого боку, зосереджена на війнах і конфліктах, які відбуваються на території України, та відображає історію та культуру українського народу. Також, в деякій мірі, відрізняється стиль та формат поезії. Арабська мілітарна поезія традиційно складається з коротких віршів, які мають ритмічну структуру і повторювані мотиви. Українська мілітарна поезія може мати більш вільну форму, використовувати різні рими та стилістичні прийоми. Хоча, у арабських віршах різних жанрів (напр. білий вірш), також наявна тенденція досить вільної форми.

Висновки до другого розділу

Стилістика написання мілітарної поезії країн Магрибу та України має свої особливості, що, на нашу думку, визначаються культурними, історичними та літературними традиціями кожної з цих країн.

Магрибська мілітарна поезія досить часто описує специфіку культури та традицій народів магрибського регіону, а також військові події, що відбуваються цих країнах.

У свою чергу українська мілітарна поезія загалом може бути різноманітною, оскільки вона відображає різні епохи, війни та поетичні течії. Українській поезії про війну притаманна мобільність сучасної словесної

культури, її прагнення та здатність адекватно відповідати на виклики сьогодення.

Хоча обидві культури і мають свої унікальні підходи до мілітарної поезії, їх відмінності полягають у культурному та історичному контексті, стилі та тематиці. В обох поезіях автори підносять солдатів, борців, воїнів, наділяючи їх якнайкращими рисами. Проте, в українських віршах іноді присутній гумор та простежується тенденція більш вільної форми написання. А в магрибській мілітарній поезії текст більш серйозний, організований і чіткий. Магрибські поети часто звертаються до більш неокласичних форм.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження показало: арабська мілітарна поезія формувалася під декількома впливами – культурними, релігійними та соціальними. Найсуттєвіше на осмислення і відтворення художнього досвіду, палітру образів і метафор, підбір тем і сюжетів вплинули арабська та європейська, передусім французька, літературні традиції.

До середини XX ст. у літературі Магрибу найпоширенішим віршованим твором була касида – арабська жанрова форма, відома ще з доісламських часів. Вона слугувала головним чином цілям просвітництва, використовувалася у проповідях мусульманських мислителів і навіть у граматичних трактатах. Коло тем і можливості особистого самовираження поета були обмежені догмами канону – передбачалося, що автор не може вигадувати нові сюжети, він лише дає свою інтерпретацію вже існуючим.

На основі аналізу текстів сучасного українського літературного процесу можна зробити висновок, що як елітарна, так і масова поезія активно реагують на виклики часу. Створенням мілітарної поезії займаються як професійні поети, так і ті, хто раніше не публікувався – це мобілізовані воїни та добровольці, які пройшли бойові завдання, які зазвичай пишуть малу прозу чи звертаються до жанру щоденника. Пишуть також мирні жителі, котрі висловлюють свої враження, показуючи читачам, що творити може кожен.

Обидві традиції мілітарної поезії мають схожості. Вони обидві передають почуття війни та страждання воїнів, та тих, хто на них чекає. А також висловлюють надію на мир та злагоду. Обидві традиції також використовують поетичні прийоми та стилістику, щоб передати почуття та ідеї солдатів. Отже, можна сказати, що арабська та українська мілітарна поезії мають свої відмінності та схожості, але обидві традиції мають в собі важливість та значення для культур та народів, які їх створили. Мілітарна поезія може допомогти зберегти спогади про важливі події в історії та вшанувати пам'ять про тих, хто віддав життя за свою країну та свої ідеали.

Незважаючи на те, що магрибська та українська мілітарна поезія були створені в різні часи та контексти, вони обидві відіграли дуже важливу роль у сфері поезії, і загалом, літератури. А також через ці вірші митці передали надію на мир та злагоду, яка вселяла віру у перемогу кожному читачу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веселовський А. Историческая поэтика. Москва, 1989. - 408 с.
2. Власова О. История національних літератур країн Магрибу: Алжир, Марокко, Туніс: В 3 кн., Кн. 2: Література Марокко. О.А. Власова, А.Б. Дербісалієв, С.В. Прожогина. РАН, 1993. 317 с.
3. Гуменюк Б. Вірші з війни. Ярославів вал. Львів. 2014.
4. Дзюба І. Інтерв'ю для кореспондента газети «День» від 12 липня 2006 [Електронний ресурс]. І. Дзюба. Режим доступу до ресурсу <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/globalizaciya-y-maybutnie-kulturi>
5. Кирпиченко В. Історія магрибської літератури XIX-XX ст. У 2-х томах Т.1. Література XIX – першої половини XX ст. В.Н. Кирпиченко, В. В. Сафронов. М., 2012. -408 с.
6. Кристева Ю. Самі собі чужі. Ю. Кристева, пер. з фр. З. Борисюк. – Київ, 2004. 264с.
7. Куделін А. Классическая арабо-испанская поэзия (кінець X – середина XII в.). А. Куделін. Москва, 1973. 190 с.
8. Куделін А. Концепция канона в средневековой арабской поэтике. А. Куделін. Москва, 1984. 386 с.
9. Куделін А. О путях развития новой арабской поэзии. А. Куделін: Взаимосвязи африканских литератур и литератур мира. Москва, 1975. с. 7-24.
10. Лімборський І. Репрезентація і ре(інтерпретація) «чужого» слова при художньому перекладі за доби глобалізації. І. Лімборський. Слово і час. Черкаси. 2010. №9. с. 59–67.
11. Літературознавча Енциклопедія: У двох томах. Т. 1. Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
12. Наливайко Д. Творчість: напрямлення, течії, стилі: монографія. Д. Наливайко. Київ, 1980. 288 с.
13. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. Д. Наливайко. Київ, 2006. 347 с.

14. Пахлівська О. “Finis Europaе”: Конфліктний спадок гуманістичного «Заходу» та візантійського «Сходу» в сучасній Україні. О. Пахлівська : У пошуках духовної Європи. Люблін, 2006. С. 115–131.
15. Рибалкін С. В. Поезія Магрибу ХХ ст.: національна ідентичність, художня специфіка. : автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2016. 18 с.
16. Саїд Е.Орієнталізм. Е. Саїд. пер. з англ. В. Шовкун. Київ, 2001.
17. Співак В. Культура та її роль у процесі глобалізації. В. Співак : Держава і право. Київ, 2008. №42. с. 654–661.
18. Фільштинський І. Араби і халіфат: етнографія. Ломоносов, 2000. С. 240
19. Abu Kassim Ez-Zahrawi. Collection of poems about the uprising. 1938
20. Al-Haydari B., Badawi M. M. Modern Arabic Poetry. Journal of Arabic Literature. 1971. Vol. 2, no. 1. P. 98–103. URL: <https://doi.org/10.1173/158006471x00072> (date of access: 12.05.2023).
21. Bakkyani, N. The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry. Bloom. Oxford, 1973. p 157
22. Beller, M. Imagology : The Cultural Construction and Literary Representation of National
23. Bhabha, H. Edward Said : Continuing the Conversation. H. Bhabha, W. Mitchell. University of Chicago Press, 2005. p. 200
24. Brown, C. Comparative Literature / Brown. The Georgia Review. 1959. №13. p.167–189.
25. Characters : a Critical Survey. M. Beller, J.T. Leerssen. Amsterdam-NY: Rodopi, 2007. p. 475
26. Mehl, S. Early Twentieth-Century Terms for New Verse Forms (‘free verse’ and others) in Japanese and Arabic. Mehl. Studia Metrica et Poetica. 2015. №2. p. 81–106.
27. Sheehi, S. Foundation of Modern Arabic Identity. Sheehi. University Press of Florida, 2004. p. 256.

28. Snyder T. Shorter notice. Maghreb in the Twentieth Century. PD Stachura\Moland Between the Wars, 1918-39 PD Stachura [ed]. The English Historical Review. 2000. Vol. 115, no. 461. p. 498–500. URL: <https://doi.org/10.1093/enghis/115.461.498-a> (date of access: 22.05.2023).
29. احمد ا. دور القيادة الادارية في تغير وتطوير الموارد البشرية في المغرب. Al-Kitab Journal for Human Sciences. 2020. T. 1, № 2. c. 11–23. URL: <https://doi.org/10.32441/kjhs.01.02.p22> (дата звернення: 28.05.2023).
30. كريم س. جدلية العلاقة بين بنية الدولة الريعية وأزمة تراكم رأس المال وإعاقة الديمقراطية. Journal of University of Human Development. 2016. T. 2, № 3. c. 167–185. URL: <https://doi.org/10.21928/juhd.20161225.07> (дата звернення: 20.04.2023).
31. قاسمي م. طريق القصيدة: بيليوغرافيا الشعر المغربي المعاصر. مجلة القانون والأعمال. 2017. .77.
32. صالح يحي الشيخ. شعر الثورة عند مفدي زكريا، دراسة فنية تحليلية. – قسنطينة، 1987. – Y, S. ص 448.
33. رفيقي محمد عبد الوهاب. التجديد والإحياء في الفكر السلفي \\ الجزيرة، العدد من 13 مارس 2014. M, R.
34. ناصر محمد. الشعر الجزائري الحديث واتجاهاته وخصائصه الفنية. – بيروت 1985. M, N.
35. صالح ج. ع. ا. حكم تولي المرأة منصب القضاء : دراسة فقهية مقارنة. مجلة جامعة القدس المفتوحة للأبحاث و الدراسات 2013. № 30 P.2. c. 144–186. URL: <https://doi.org/10.12816/0015949> (дата звернення: 10.04.2023).
36. ع. ب. ع. ك. وجهات النظر في روايات محمد زفزاف. مقاربات : مجلة العلوم الإنسانية 2015. T. 11, № 21. c. 54–66. URL: <https://doi.org/10.12816/0029699> (дата звернення: 12.05.2023).
37. عابد ز. ع. مهام العلاقات العامة في تشكيل الصورة الذهنية لرجل الشرطة الفلسطيني. مجلة اتحاد الجامعات العربية للآداب 2015. c. 541.
38. عبد الكريم الخطيب. سماء فلسطين 1952.
39. مليكة مقدم. الحياة في الخطوط الأمامية. Kenadsa, 1955.
- 40.